

MÉG EGYSZER: MIRE JÓ A BIOGRÁFIA?

TANULSÁGOK EGY PARADIGMA-VITA KAPCSÁN

[DOI 10.35402/kek.2020.3.9](https://doi.org/10.35402/kek.2020.3.9)

Absztrakt

A tanulmányban bemutatom a realista és a narrativista tudományfelfogások közötti különbségeket, egy paradigmatis vita kapcsán, a biográfia módszer felhasználása szempontjából. Kérdésként vettem fel, hogy az a kutató, aki biográfia módszerrel kutat, de realista szemléletű, mennyiben kezeli másképp az adatait, mint az, aki narrativista szemlélettel bír? Mire és hogyan használható a tényközlés és az elbeszélés az egyik és a másik paradigmában, ha a módszer ugyanaz (biográfia)? A problémák részletezése után J. P. Ross, belga szociológus véleményét alapul véve megfogalmazom a két paradigma közös pontjait. A szerző szerint a realista és a narrativista álláspontok egyetértenek abban, hogy (1.) az életrajzot társadalmi-kulturális *kontextusba* kell lehorgonyozni. (2.) *Az élettörténeteknek hitelesnek kell lenni.* Azonban nem tudhatjuk biztosan, hogy hiteles-e, amit elmondott az alanyunk, vagy sem – el kell döntenünk, hogy mit tekintünk hitelesnek. Ross szerint elfogadható az, ami utal valamire, mint például egy cselekvésre, eseményre, társadalmi valóságra. Ezek alapján fogjuk elhinni a történeteket. (3.) *Referencialitás* kérdése is közös pontként jelent meg a paradigmák között, ami arra utal, hogy ha egy történet nem tekinthető igaznak, akkor azt szimbolikusan kell felfognunk. (4.) S végül a *reflexivitás elve* mindkét felfogás számára fontos, amelyet nem nélkülözhet egyetlen kvalitatív kutató sem. Különböző szinteken szólal meg egy történet, illetve különböző nézőpontok találhatók benne. Tudjuk, hogy minél reflexívebb egy történet, annál több kontextus van benne.

Abstract

In this study I present the differences between the scientific concepts of Realist and Narrativist, in connection with a paradigmatic debate, in the perspective of using the biographical research method. According to these two conceptual paradigms, incoming statements about facts and narrative stories in biographical research are used in different ways and for different purposes. ‘What are the exact differences?’, one could ask. After reviewing the problems I formulate the common points of the two paradigms based upon the

opinion of Belgian sociologist J. P. Ross. According to him, after considering both concepts, one basic recommendation is that the biography should be (1.) *tied to a certain social-cultural context.* And besides this, (2.) *life stories should be credible,* too. In lack of certain knowledge, we should choose from the stories told what we consider to be credible. Ross claims that reference by the interviewee to real historical actions, events or social realities in the narrative stories increases the chances of their being credible. When a narrative story does not seem to be true we should think about its symbolic meaning – what reality it might refer to. That is (3.) *the question of referentiality.* Different viewpoints appear in a narrative story, and it might contain different levels of meaning at the same time. Listening to these different viewpoints and levels of meaning during the analysis of the narrative story is formulated as (4.) *the principle of reflexivity,* which is essential for all sociologists in qualitative research. The more reflexive a story is, the more contexts it might be tied to.

Bevezetés előtt

A tanulmányban bemutatom a realista és a narrativista tudományfelfogások közötti különbségeket a biográfia módszer felhasználása szempontjából. Kérdés, hogy az a kutató, aki biográfiai módszerrel kutat, de realista szemléletű, mennyiben kezeli másképp az adatait, mint az a kutató, aki narrativista szemlélettel bír? Mire és hogyan használható a tényközlés és az elbeszélés az egyik és a másik paradigmában, ha a módszer ugyanaz (biográfia)?¹

1 A biográfia módszerről szól a tanulmány, de mondandómat az oral history módszerre is érvényesnek tekintem. Abból indulok ki, hogy az oral history egyfelől lehet élettörténeti, másfelől témafókuszú közelmúlt-kutatás (Shopes 2011). Linda Shopes oral history-felfogását követem (2011:457), aki az oral history-t olyan kutatásmódszernek tekinti, amelynek el kell mozdulni a dokumentumtól a szövegig, az értelmezésig. Ezért látszólag különbözik felfogásom a témában Kovács Évától (2007:271-272), aki éppen azt nehezményezi, hogy az oral history megmaradt a történelmi események rekonstrukciójának vágyánál. Ezzel szemben úgy vélem, hogy az oral history-ban is (legalábbis néhány képviselő esetében) megtörtént a paradigmatis fordulat, amelynek keretében az emlékezést és az élményeket kutatásra érdemes forrásoknak tekinti.

Ez a módszertani kérdés, annak ellenére, hogy régóta foglalkoztatja a kutatókat, a mai napig nincs kellően kitárgyalva, sokszor hallgatunk felőle, s úgy teszünk, mintha mindenki számára természetes lenne egy-egy tudományos szemlélet alkalmazása.² E tanulmány célja erősíteni két paradigmátikus gondolkodásmód összehasonlításával a módszertani tudatosságot. Már a kilencvenes évek végén J. P. Ross leírta (1997:2005), hogy vége a módszertani naivitás korának. Ezt a gondolatot kicsit leporolva, egy ma is érvényes paradigmátikus vita bemutatásával azt remélem, hogy hozzájárulhatok a hazai társadalomtudományok módszertani problémáinak artikulálásához.³

Bevezetés

A kilencvenes években az ISA⁴ Biográfia szakosztályának „Newsletter” c. folyóiratában élénk vita zajlott a realista és a narrativista biográfia-felfogás érvényességét illetően.⁵ Ha nyomon követjük részletesebben ezt a vitát, akkor összehasonlíthatóvá válnak a különböző paradigmátikus álláspontok érvei és ellenérvei. A rövid, de annál csattanósabb diskurzust Thierry Kochuyt (1996) belga szociológus tanulmánya robbantotta ki, amikor a narrativista álláspont nevében bírálta az általa „naivnak” nevezett realista tudományfelfogást.

Kochuyt tanulmányára a realizmust képviselő Daniel Bertaux francia szociológus védte meg álláspontját, mire a német narrativista biográfiai iskola vezéralakjai válaszoltak (Fischer-Rosenthal – Rosenthal 1997, 2005). Őket követte Kochuyt viszont-reflexiója, s ezzel a Newsletter befejezettnek tekintette a vitát, amely a színpalak mögött azóta sem nyugodott le. Jó példa erre Robert Miller angol biográfus kutató szöveggyűjteménye (2005), amely visszatért a polémia a tanulmányok újraközlésével.⁶

2 A módszertani kérdés egy szeletére a szerző válaszokat keresett egy korábbi tanulmányában (Bögre 2007).

3 A hazai társadalomtudományban is folynak szemléleti viták, mint például a kvalitatív és a kvantitatív módszerek mögött húzódó paradigmák kapcsán (Koltai–Sik–Simonovits 2014).

4 ISA: Nemzetközi Szociológiai Társaság.

5 Biography and Society Newsletter.

6 A továbbiakban a szöveggyűjtemény megjelenési évére is hivatkozom, amikor a szerzők tanulmányait ismertetem.

A szöveggyűjteményben a „megbékélés” nevében megjelent még Ross (2005) tanulmánya, amely próbálta egymáshoz közelíteni az elhangzott álláspontokat. Ross egyfelől nyomon követte a biográfia módszer változásait, elismerve a narratív álláspontok megkerülhetetlenségét, másfelől letette a voksát a tudományos realizmus mellett is. A szöveggyűjtemény ezzel a realizmus pozícióját erősítette, noha a narratív szemlélet térhódítását nehéz lenne visszafordítani.⁷

A realista tudományfelfogás narratív kritikája

Kochuyt mondanivalóját a realista biográfusok dicséretével kezdte, leszögezve, hogy ők azok, akik az újra-felfedezett biográfiát lelkesen visszavezették a szociológiába, mert elégedetlenek voltak a kvantitatív kutatással, a parsonsi funkcionalizmussal s a strukturalista marxizmussal.⁸ Nevek említése nélkül beszélt erről a szerző, bár a „céhen belüliek” jól tudták, hogy a címzettek az 1978-ban megalakult biográfia-kutatás ad hoc csoportjának tagjaira gondolt. Így például Bertaux, Thomson, Glen nevével említhetjük, akik a visszatérést indítványozó nagy öregek közé tartoztak. Az elismerő szavak után a szerző azonnal rátért írása céljára, annak felfedésére, hogy kifejtse, szerinte „miről szól a biográfia”. Felteszi a kérdést, hogy az élettörténet valóban az életet dokumentálja, vagy valami másról szól?

Kochuyt leszögezte, hogy minden halandó embernek egy élete van, de több története. A jelen meg tudja változtatni a múlt értelmezését, mert a jelen szituáció fényében a múlt jelentős eseményei megváltozhatnak. Az ember pillanatnyi elvárásaitól függően megváltozhat múltjának értelmezése. Mindezek értelmében az élettörténet (life story) az interjúszituációról, s annak körülményeiről is szól. Majd Bourdieu-re hivatkozva folytatta, hogy a kérdező és a mesélő is számol az interjú alatt azzal, amit Bourdieu „biográfiai illúzióknak” nevezett. (1.) Az elmesélt életnek van egy alapvető jelentése, amit történetként mesélünk el. (2.) Az élettörténet szekvenciákra osztható, elkezdődik, s lesz egy befejezése. Lineárisan kapcsolódnak össze az események, mert csak így lesz értelme, s így könnyebb a megértés. Illúzióról beszélünk, mert az élet valójában rap-szodikus, széttörédezett valóság, s illúzióvá válik

7 Lásd Denzin–Lincoln kézikönyveit a kvalitatív módszerek paradigmáiról (Denzin–Lincoln 2011).

8 Lásd az „újrafelfedezés” részleteiről Bögre 2003.

mesélés közben, amennyiben az irodalom konvenciói alapján rakjuk össze történeteinket (Bourdieu 1986; Kochuyt 1997). Az élet komplex, ami tele van epifániával, ami azt jelenti, hogy tele van olyan eseményekkel, amelyek megváltoztatják az élet korábbi irányát (Denzin 1989:7-23). Kochuyt szerint az élettörténet nem feltétlenül az életre koncentrálnak, hanem azokra a konvencionális feltételezésekre, hogyan kell mesélni valamit úgy, hogy a mesélő is és a hallgató is megértse. Felfogásában az élettörténet nem is annyira biográfiai illúzió, mint inkább biográfiai produktum. A széttört életdarabokat úgy konstruáljuk meg, amiből végül is egy mesterséges élet lesz, amelyet soha senki nem élt meg. Ezek alapján kérdezi a „naiv realistáktól”, akik az élettörténetet a külvilág dokumentumaként használják, gondoltak-e arra, hogy a társadalmi valóság mindig fragmentált, szakadozott, az nem világos és ellentmondásos. Mivel az élet nem tudja önmagát reprezentálni, ezért azt úgy kell prezentálni, hogy megismerhető legyen.

Itt kell megjegyezni, hogy az olvasó még mindig nem tudhatja, hogy kik lennének azok a naiv realisták, mert senki nincs megnevezve. Nyilván jó okkal, hiszen a naiv realizmust a kvalitatív módszeren belül, a kilencvenes években már senki sem vállalta fel. A realizmus naiv formáján már túl voltak a szerzők a biográfia „újrafelfedezése” után.⁹

Kochuyt szerint a másik fontos dolog, hogy az élettörténetet az alany rakja össze, ezért az alany értelmezése is benne van az elbeszélésben. Ennél jobb szociológiai anyag az alany interpretációjának megismerésére aligha létezik. Ez azt is jelenti azonban, hogy a mesélő a kutatás társszerzőjévé válik. Az interjúalany végzi el saját történetének első interpretációját. Ebből következik, hogy az élettörténetet én-analízisként is felfoghatjuk.

Ha tehát az élettörténet önértelmezés, akkor érthető, hogy miért lehet ugyanazt az életet többféleképpen elmondani – kanyarodott vissza a szerző kiindulópontjához.

Befejezésként Kochuyt megjegyezte: anélkül, hogy filozófiai és episztemológiai vitába bocsátkozna, kijelenti, hogy az élettörténet olyan kognitív produkció, amely tényekből és tapasztalatokból áll, ami azonban nem viszi vissza a kutatót az empirikus valóságba. Ez nem azt jelenti, hogy az élettörténeti én-elemzése hamis lenne, mert azok nem ferdítettek, hanem általánosítanak.

9 A naiv realizmust másképpen pozitívizmusnak, a realizmust pedig poszt-pozitívizmusnak nevezzük.

Egy „naiv” realista válasza¹⁰

Daniel Bertaux válaszából kiderült, hogy Kochuyt rövid tanulmányát a realista álláspont ellen indított támadásnak tekintette. De ki az ellenség? – tette fel a költői kérdést Bertaux.

Bertaux először is a biográfiában (és a kvalitatív módszer egészében) bekövetkezett narratív fordulat veszélyére hívta fel a figyelmet, amelynek terjedését a szociológiára nézve igen veszélyesnek tartott.¹¹

Szerinte a posztmodernizmus egy neo-idealista fordulatot vett, ami a filozófiából, irodalomból, pszichológiából a szociológiába, a történelembe és az antropológiába is „átterjedt”, annak ellenére, hogy ez utóbbiak realista orientációt kívánnának meg.

Válaszában többek nevében beszélt, például Paul Thomsonra, Glen Elderre, Martin Kohlira hivatkozott (Bertaux 1981). Szerinte akik fontos szerepet játszottak a biográfiai módszer „visszatérítésében”, azok célja nem az individuum beemelése volt a szociológiába, hanem az egyéni tapasztalatok alapján a társadalmi változások megértése. Szerinte ez nagy különbség. Bertaux végig többes számban beszélt, s folytatta a polarizált érvelést, amelyet a „mi” és az „ők” ellentéteként fogott fel. Anti-realizmusnak nevezte a narrativista fordulatot, amivel több pontban nem értett egyet. Részben féltette a szociológiát a pszichologizálástól, attól, hogy az anti-realizmus miatt (másképpen az idealista filozófia hatására) a társadalomtudomány figyelme egyre inkább a pszichoanalízis felé fog fordulni. Másrészt, a kutatási eredmények általánosítását, ami minden realista kutató számára fontos, nem tartotta összeegyeztethetőnek az egyetlen eset elemzésével. „Egy esettel nem lehet kollektív folyamatot bemutatni” – érvelt (Bertaux 1996:130-131). Egyetlen, elszigetelt élettörténet jó lehet a pszichológia, a narrativisták, vagy a nyelvészek számára, de nem a szociológiának. Ehelyett felvázolta a realista álláspont kutatómódszertanát.

Eszerint a szociológiai élettörténeti kutatás feladata egyrészt sok-sok interjú gyűjtése ugyanabból

10 A tanulmány 1996 decemberi „Newsletter”-ben jelent meg, s mindössze négy oldalas volt. A válasz nem késlekedett, még ugyanabban a számban olvasható Daniel Bertaux válasza, akit feltételezhetően a szerkesztők értesítettek a cikk megjelenéséről, s felajánlhatták a válaszolási lehetőséget, mint érintett félnek (Bertaux 1996).

11 A kvalitatív kutatásban bekövetkezett narratív szemlélet megerősödését tekintették „fordulatnak”, amelyről részletesebben ír Clive Seale (2003).

a társadalmi kategóriából, milióból. Másrészt, a realisták célja az egyének konkrét tapasztalatainak felhasználása a szociológiában, amelyek társadalmi kontextusba és a történelmi időbe ágyazódnak be. Harmadrészt beszélt az alanyok szerepének értelmezéséről is. Leszögezte, hogy a realisták az alanyokat informátornak tekintik, akik be tudnak számolni az életük eseményein keresztül a társadalmi struktúra és a környezetük működéséről. A realisták is tudják, hogy az alanyok nem a teljes igazságot mondják el, s nem csak az „igazságról” beszélnek. De hangsúlyozta, hogy ha sok interjú gyűjtenek össze ugyanabból a milióból, akkor képesek lesznek felfedezni a visszatérő mintákat a kollektív jelenségekből. Bertaux szerint ez a feltételezés kutatások során beigazolódott, amit monográfiákban, tanulmányokban közzé is tettek (Bertaux – Bertaux-Wiame 1995; Bertaux 1981).

A realista kutatók szerint a társadalmi, történelmi körülmény a tudatunkon kívül is létező, önálló entitás. Bertaux leszögezte, hogy a kvalitatív módszeren belül legtöbbször a tiszta pozitívizmust már elutasították, ugyanakkor a társadalmi folyamatok, a struktúra ismerete fontos maradt. Eszerint az episztemológia szerint a kutató az emberek tudására kíváncsi, olyan formában, ahogyan azt az antropológia mindig is tette. Ez az új tudománypolitikai szempontból is fontos, mert újraértékelte a „benszülöttek” tudását a szociológia, a történelem számára. Mindez a társadalmi igazságosság, vagyis morális szempontból is helyes út, mert ilyen emberek tudása beépült a társadalomba, ami az egyének élettörténete nélkül nem történhetett volna meg. Ez adja munkájuk hitelességét, amit egyébként – jegyezte meg Bertaux – Kochuyt is fontosnak tartott. Ráadásul, folytatta a módszertan bemutatását, többen közülük a társadalmi-történelmi helyzet kritizálásától sem nem tartózkodnak, a tudományos távolságtartás/neutralizálás kritizálásától sem.

A realisták nem az elméletektől tartják távol magukat, dacára annak, hogy Kochuyt ezt tartja róluk, inkább a totális absztrakciótól, ami el van zárva a tapasztalattól. A hetvenes években – vallja meg Bertaux – Bourdieu és a marxizmus hatása alatt állt. Ekkor megismerte Oscar Lewis *Children of Sanchez* (1968) művét, ami arra motiválta, hogy a marxizmus helyett új szemléletmódot válasszon. Ekkor feladta korábbi kutatói törekvését, az elmélet és survey-kutatásokból kapott eredmények összhangba hozását, s áttért az élettörténet és a strukturalista megközelítés kombinálására.

Véleménye szerint a narrativisták a társadalmi-történelmi realitással nem foglalkoznak. Bertaux

viszont még az elszigetelt életrajzok feldolgozásával is felhagyott, s áttért a családtörténetek gyűjtésére, a történelmi kontextus jobb megismerése érdekében (Bertaux – Bertaux-Wiame 1995). A családtörténetek a társadalmi mobilitás tanulmányozásához igen jó empirikus anyagnak bizonyultak véleménye szerint (Bertaux – Bertaux-Wiame 2017).

A realista álláspont képviselése mellett némi önkritikával kitért álláspontjuk változásaira is. Mint mondta, korábban nem figyeltek az emlékezet/memória működésével kapcsolatos kérdésekre, vagy arra, hogy az alanyok élettörténeteiket mely életszakaszukban mesélték el. Keveset foglalkoztak magával az interjúszituációval, azzal, hogy mindenki arra törekszik, hogy pozitív képet adjon önmagáról. Ugyanakkor törekedtek a többféle forrás használatára, ami lényegében a trianguláció szabályainak¹² betartásával járt. Ezen az úton a kutatók eljutnak a vizsgált téma objektív megismeréséhez, szögezte le.

Mondanivalója összegzéseként szembeállítja a két felfogást. A realista kutató tényszerű információkat szeretne nyerni az élettörténetekből, a fenomenológust leginkább az egyén szubjektív jelentései érdeklik. A realista azt gondolja, hogy van tényleg, amivel találkozni fog, míg a narrativista meggyőződése, hogy minden a jelentésen alapul, ami alakul, változik az életciklusokon keresztül. Kochuyt-tal szemben azt mondta, hogy az élettörténet kiváló dokumentumforrás. Megmutatja, hogy a társadalmi struktúra és a társadalom szimbolikus viszonyai hogyan befolyásolják az egyének életét.

Bertaux írásában homogenizálta Kochuyt álláspontját, kijelentései kategorikusak voltak, s érezhetően saját felfogásának védelme mellett egy jó adag sértettség is szerepet játszott válaszában. Gondolatmenetét újabb retorikai fordulattal zárta. Eszerint, ha a szociológia, a történelem, s az antropológia a spekulatív diszciplínák (mint amilyen a filozófia, az irodalomkritika, az elméleti pszichológia) megközelítésmódjait használja fel a valósághoz megközelítéséhez, aminek célja a társadalmi-történelmi világ megértése lenne, akkor az kész öngyilkosság lesz a szociológiára nézve.

12 A kvalitatív módszeren belül elterjedt az a felfogás, miszerint a kvalitatív módszerben az érvényesség elérésére nem kell törekedni, helyette a hitelesség a fontos. Ezt triangulációval lehet elérni. A trianguláció a többféle adatfelvételi módszer, többféle elmélet, többféle kutatói nézőpont egyidejű felhasználását jelenti, hogy azok összehasonlításával egy több-kevésbé „érvényes”, hitelesnek tartott valóságot mutasson be a kutató.

A német narrativisták, másképpen az „új-idealisták” válasza¹³

A szerzőpáros Daniel Bertaux választ túlrealitásnak minősítette, s a német iskolával szembeni ellenkezésnek fogta fel. Visszautasították az értelmezés szimplán szubjektív jelentéssé redukálását. Állításuk szerint a német iskola elméletileg is és gyakorlatilag is az élettörténet interszubjektivitását, illetve társadalmilag konstruált voltát hirdeti, s az egyén és a társadalom közötti kapcsolat eredményének tekinti. A német biográfia redukálná a jelentésadást szubjektívvé? – teszik fel a költői kérdést. Ha Bertaux és Thomson azt állítják a német biográfusok munkáiról, hogy azok nem foglalkoznak az élettörténetek társadalmi oldalával, akkor ez az állítás munkájuk teljes félreértésén alapszik. Ezt esetleg csak a radikális konstruktivisták gondolhatják így – jegyzi meg.

A Rosenthal szerzőpáros a vitairatban Bertaux szemére veti, hogy közhelyekkel érvel, s senkit sem nevez néven (sic!), aki anti-realista lenne. Szerintük, ha Bertaux a chicagói iskola követőit tekintené realistának, s a szöveggel dolgozókat és a pszichológiai megközelítést használókat anti-realistának, akkor az nyilvánvalóan tévedés lenne. Elismerik, hogy a német iskola képviselőire nagy hatással volt a chicagói iskola, de akik egyetlen esetet és szöveget használnak, azok soha nem tekintették magukat sem anti-realistának, sem új-idealistának.

Álláspontjuk szerint azonban a valóságot nem lehet közvetlenül, percepció és szimbólumok értelmezése nélkül elérni. Az a valóságkép, amelyet nem kell átbeszélni, mert VAN, az egy nagyon premodern felfogásra utal. Kérdés tehát az, hogy ki hogyan értelmezi a realitást.

Az objektivitás kifejezést régi értelemben már nem lehet használni, mert ma már nincs privilegiált nézőpont. Még akkor sem, ha megpróbáljuk az objektív tudást, ami a valósághoz illeszkedik, úgy nézni, hogy kizárjuk a koncepciókat, az észlelést, és a diskurzust. A szerzők ezek után bemutatták saját kutatási módszerüket, a hermeneutikai eszterkonstrukciót, ami szerintük egyáltalán nem anti-realista (Fischer-Rosenthal – Rosenthal 2005:148-150).

13 A vita, a felvetett problémák és a hangnem miatt, mint az várható volt, tovább folytatódott. Egy évvel később, a következő *Biography and Society Newsletter* kiadványában közölték a német biográfia iskola két jelentős képviselőjének választát, amely az „új-idealisták” nevében fogalmazódott meg (Wolfram Fischer-Rosenthal 2005).

A válaszuk folytatásában tovább dekonstruálták Bertaux érveit oly módon, hogy az utóbbi valóságot homogenizáló kijelentéseit visszautasították. Azokról a szerzőkről, akikre Bertaux hivatkozott, kijelentették, hogy mindannyian szöveggel dolgoztak. Így például Martin Kohli, Tritz Schütze, Peter Alheit, s maguk Rosenthalék is. Olyan valakit, aki a német iskolában tagadná a társadalmi valóság létezését, nehéz lenne találni. Ezek a retorikai érvek delegitimizálják Bertaux sodró önvédő gondolatait, mert – szerintük – akikre hivatkozott, azokat vagy nem ismerte igazán, vagy félreértelmezte álláspontjaikat. Kikkel vitatkozik tehát Bertaux, ha a német iskola nem anti-realista?

Rosenthalék Bertaux szemére vetették, hogy tévedett, amikor megállapította, hogy mivel foglalkozzon a pszichológia és mivel a szociológia. Ezt a társadalmi kérdések dualista felfogásának nevezték, kijelentve, hogy azt aligha lehetne komolyan venni.

A szerzőpáros szerint társadalmi folyamatok fragmentálódása valóságos, másrészt azonban mint ha elkerülte volna figyelmüket Bertaux-nak több olyan kijelentése, amelyben a két oldal egymáshoz történő közeledésére törekedett. Ezeket a mondatokat vagy nem hallották meg, vagy ha igen, nem tartották reagálásra érdemesnek.

Kochuyt válasza¹⁴

Kochuyt válasza Bertaux és a vele együttműködő biográfus kör '70-es évekbeli munkájának méltatásával kezdődött – amit érdemes lett volna a vita elindításakor leírnia. Azt állította, hogy annak fontosságában senki sem kételkedik, s a kiváló veteránoknak (sic!) elismerés jár. A szöveg folytatása miatt sejthető, hogy Kochuyt nem a „mindenkit megillető elismerés” nevében használta a veterán kifejezést, ahogyan tehetne volna taylori értelemben (Taylor 1997). Úgy tűnik, inkább retorikai fogásnak szánta a dicséret, mert a következő gondolatban már a narrativisták kigúnyolásával vádolta Bertaux-ot. Kochuyt szerint Bertaux a narrativizmust ontológiai betegségnek tartja, amivel elkerülnek minden valóságot, minden objektívet, minden materiálist. Szerinte Bertaux félreértette cikke lényegét.

A kiváló veterán szó jelentése igen hamar egy „öreg harcos” képével telítődik, aki nem értette meg az új hullám lényegét. A deheroizálás eszközével

14 A vita folytatódott, Thierry Kochuyt, a *Biography and Society Newsletter* Rosenthalékkal együtt jelentette meg a választát (Kochuyt 1997).

sikerült Kochuytnak ismét domináns szerephez jutni. Mondatai felfoghatók úgy is, hogy ha valaki öreg és nem érti a jelent, akkor annak nem lehet igaza. Ráadásul Kochuyt utolsóként kapott szót, válaszával – legalábbis a Newsletter-ben – vége lett a vitának.

Miért folyt ez a vita ebben a stílusban, kérdehetnénk? Miért nem maradtak meg szakmai határokon belül a diskurzus résztvevői? Talán nagyon egyszerűen azt lehetne válaszolni, mert a paradigma kérdése „hit” kérdés, s a hittel kapcsolatos vitában aligha tudjuk személyiségünket kivonni.

Kochuyt szerint, ha Bertaux csak a tényeket nézi az élettörténetekben, akkor elveszíti az élettörténetek plusz értékét. A tények önmagukban nem adnak semmilyen jelentést. Az a mód, ahogyan a narrativisták foglalkoznak a történetekkel, abból többet megtudhatunk a világról. Azok az adatok, mint amilyen az időpontok, cselekedetek, stb., amiket bizonyítani akarnak a realisták, azok pusztán nyers információk. Az érdekes dolgok akkor kezdődnek, amikor az ember kezd is valamit az anyaggal – állítja Kochuyt. Ez pedig az, ha a tényeket a szituációval együtt értelmezzük, ami még nem fikció, hanem a szituáció szubjektív értelmezése. Az objektív valóság nem tud történeteket mondani, de történeteket kell mondani ahhoz, hogy a tények megismerhetők legyenek. A narrativista felfogásban az egyik történet kiegészíti a másikat.

Kérdés, hogy Kochuyt mennyire mélyedt el Bertaux írásaiban, mert azokról nehéz lenne azt állítani, hogy pusztán a nyers adatokat használta fel. Közelebb állunk az igazsághoz, ha azt állítjuk, hogy a valóság értelmezéséhez mindketten más és más utat választottak.

Vajon miben tér el egymástól a két út? Az alábbi példából érzékelhetővé válhat kettejük felfogásbeli különbsége.

Vegyük először Bertaux (1996:154-155) magyarázatát egy jelenség értelmezésről. Ezek szerint a '70-es évek végén Isabelle Bertaux-Wiame tizenöt éves pékkel készített interjút, akik a '20-as években még pékinasok voltak. Közülük nyolcan alkalmazottként dolgoztak később, heten pedig pékmesterek lettek, önálló pékmesterek. Történetesen az első csoportba tartozókkal Bertaux és munkacsoportja is készített interjút 10 évvel korábban. Isabelle Bertaux összehasonlította a két időpontban készített interjúk tartalmát, s azt tapasztalta, hogy a közben nyugdíjassá vált pékek élettörténete lényegében nem változott meg. Az alkalmazott pékek mindkét időszakban elmondták, hogy mestereik fizikailag és

pszichésen bántalmazták őket. Bertaux ebből arra a következtetésre jutott, hogy alanyaik élettörténetüket nem változtatták meg tíz év távlatából sem. Ezzel azt a realista álláspontot vélte alátámasztani, hogy az élettörténetek nem változnak meg az interjúszituációk változása esetén sem.

A másik hét alannal azonban (akik pékmesterek lettek) Bertaux nem készített élettörténeti interjút, velük csak Isabelle Bertaux beszélt. Az ő történetükben először nem esett szó semmiféle bántalmazásról, csak akkor, amikor a kutató direkt megkérdezte őket, hogy érte-e őket valamiféle fizikai vagy lelki bántalmazás. A kérdésre nevetve elmondták, hogy igen, velük is megtörtént valami, de azt állították, hogy a tanulásnak nincs más útja. Bertaux mindebből azt a következtetést vonta le, hogy az önálló pékmesterek inaséveiket a tanulás lépéseinek tekintették, s a fizikai bántalmazást felnőtként már a mesterek szemével nézték. Ebből viszont azt állapította meg, hogy a narrativistáknak van igazuk, mert ugyanazt az élettapasztalatot az alanyok élethelyzetüktől függően, különbözőképpen értelmezték.

Tehát mindez a narratív érvelést igazolja? – kérdezte Bertaux. Igen, de csak felületesen – adta meg a választ. A realisták szerint ugyanis, ha csak egy interjú készült volna, akkor lehetett volna azt mondani, hogy átértelmezte az illető személy a múltját. De ha ezt a múltat más forrásokkal is egybevetjük, amit nem tesznek meg a narrativisták, akkor a kétségünk, hogy mi is történt valójában, el fog múlni. Mert sok ember beszámolójából kiderülhet az igazság. Az ilyen összehasonlítások segítenek a beszámolóktól való eltávolodásban, s a távolság megmutatja, hogy mi a tény, mi a konkrét szituáció, cselekvés, stb., s mi a szubjektív értelmezés.

S végül hogyan értelmezte ugyanezeket az interjúkat a narrativista Kochuyt? (Kochuyt 1997) Szerinte az alkalmazottként dolgozó pékek más-képpen mesélték el a megaláztatásukkal kapcsolatos történeteiket, mint a tulajdonosá váló pékek. Akik vállalkozók lettek, azok is megélték a fizikai és lelki bántalmazást, de helyzetük megváltozásával azt átértelmezték. Új helyzetükben a bántalmazás periférikus esemény lett számukra, nem tartották fontosnak azt elmesélni. Akik beosztottak maradtak, azok megőrizték sérelmeiket. Szerinte a vállalkozó pékek azonosították magukat a társadalom ideológiájával, s pozitívan viszonyultak a felfelé ívelő mobilitásukhoz. Ez az egyetlen eset így emeli be az élettörténeti önértelmezést a kollektív jelentésrendszerbe.

A két szerző ugyanazt az esetet értelmezte, s látványosan a két nézőpont igen hasonló következtetésre jutott. Más úton, más retorikával, de mindketten ugyanarra az okra vezették vissza az elhallgatást. Az egyik szerző realista álláspontot képviselt, a másik narrativistát, ám mindkettőből kiderült, hogy mi volt az oka az elhallgatásnak. Bertaux kérdése jogos lehetne, mert ha csak egy interjú állt volna rendelkezésre, akkor a narrativista felfogást követő kutató honnan tudhatta volna, hogy a '20-as években „megengedett” volt az inasok bántalmazása. Nyilván a téma előzetes ismeretéből, de legfőképpen abból, hogy a narrativista kutatók sem csak egy interjút készítenek egy-egy témáról, hanem csak egyet, esetleg kettőt választanak ki közülük elemzésre.

A pékekkel kapcsolatos példát mindkét paradigma képviselője értelmezte, s mindkét értelmezés érdekes és hihető volt. Ez a példa megadhatná a lehetőséget a két szerzőnek arra, hogy kimondják elemzésük végén, hogy ugyanannak a jelenségnek egy-egy oldalát figyelték meg, de közel hasonló eredményre jutottak. Különbség közöttük az volt, hogy mindketten a saját módszerüket használták – azt, amelyikben hittek. Bertaux további kutatásokat végzett ahhoz, hogy megértse és bebizonyítsa azt, mi miért történt. Kochuyt pedig feltételezéssel élve végiggondolta, hogy miért beszélt úgy az alany, ahogyan.

A látszat ellenére a vita bizonyos értelemben az álláspontok közeledésével zárult, még ha nem is lett ez kimondva. 2005-ben azonban Biographical Research Methods c. szöveggyűjteményben (Miller ed. 2005) egy ötödik szerző bevonásával ezt a megállapítást erősítette meg. J. P. Ross finn szociológus, feltételezhetően jól ismerve a vitát, megfogalmazta álláspontját, amelyben pontokba szedte a paradigmák közötti közeledés irányát (Ross 2005).

Összefoglalás helyett

Ross szerint négy fontos eleme van az élettörténeti írásnak, amelyekben már a realista és a narrativista álláspontok szempontjait is figyelembe vette: (1.) Az életrajzot társadalmi-kulturális *kontextusba* kell lehorgonyozni. (2.) A *hitelesség* feltételének meg kell felelnie. Azt nem tudjuk biztosan, hogy hiteles-e, amit elmondott az alanyunk egy kutatásban, vagy sem, ezért fontos, hogy megvizsgáljuk, kinek a szempontjából hiteles? A mesélő vagy a hallgató szempontjából? Akkor hiteles egy történet, ha az valamilyen cselekvésre, eseményre, társadalmi

valóságra utal. (3.) *Referencialitás* kérdése is fontos elemnek tekinthető, ami arra utal, hogy ha a történet nem tekinthető igaznak, akkor azt szimbolikusan kell felfogni. (4.) S végül fontos a *reflexivitás* *elvé*, amelyet nem nélkülözhet egyetlen kutató sem. Minél reflexívebb egy történet, annál több kontextus van benne.

Felhasznált irodalom

- Bertaux, Daniel – Bertaux-Wiame, Isabelle 1995 Artisanal Bakery in France and Why It Survives. In Glaser, Barney ed. *Grounded Theory 1984–1994*. Sociology Press, 2:539-562.
- Bertaux, Daniel – Bertaux-Wiame, Isabelle 2017 Heritage and its Lineage: A Case History of Transmission and Social Mobility over Five Generations. In Bertaux, Daniel – Thompson, Paul eds. *Pathways to Social Class: A Qualitative Approach to Social Mobility*. Routledge, New York, 63-97. <https://doi.org/10.4324/9781315126128-3>
- Bertaux, Daniel 1996 A Response to Thierry Kochuyt's. Biographical and Empiricist Illusions: A Reply to Recent Criticism. *Biography and Society Newsletter*, December, 2-6.
- Bertaux, Daniel ed. 1981 *Biography and Society. The Life-History approach in the social sciences*. SAGE Publication.
- Bourdieu, Pierre 1986 L'illusion biographique. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 62–63:69-72. <https://doi.org/10.3406/arss.1986.2317>
- Bögre Zsuzsa 2003 Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. *Szociológiai Szemle*, 1:155-168.
- Bögre Zsuzsanna 2007 *Tények és/vagy konstrukciók?* https://mult-kor.hu/20070816_tenyek_esvagy_konstrukciok?pIdx=1
- Denzin, Norman K. – Lincoln, Yvonna S. 2011 *The SAGE handbook of Qualitative Research*. SAGE, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC. <https://doi.org/10.4135/9781412984584>
- Denzin, Norman K. 1989 *Interpretive Biography*. SAGE Publications, Newbury Park, London, New Delhi.

- Fischer-Rosenthal, Wolfram – Rosenthal, Gabrielle 2005 Daniel Bertaux's Complaints or Against False Dichotomies. In Miller, Robert ed. *Biographical Research Methods, IV*. SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 141-154.
- Fischer-Rosenthal, Wolfram – Rosenthal, Gabrielle 1997 Daniel Bertaux's Complaints or Against False Dichotomies in Biographical Research. *Biography and Society Newsletter*, December, 5-11.
- Fischer-Rosenthal, Wolfram 2005 The problem With Identity: Biography as Solution to Some (Post)-Modernist Dilemmas. In Miller, Robert ed. *Biographical Research Methods, II*. SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 213-230.
- Kochuyt, Thierry 1996 Biographical and Empiricistic Illusions: A Reply To Recent Criticism. *Biography and Society Newsletter*, December, 5-6.
- Kochuyt, Thierry 1997 Could Objective Realities Tell Us a Story? Reply to Bertaux. *Biography and Society Newsletter*, December, 11-14.
- Koltai Júlia – Sik Endre – Simonovits Bori 2014 A kvanti-kvali áldilemmán túl. *Szociológiai Szemle* 25(2):31-49.
- Kovács Éva 2007 *Közösségtanulmányok. Módszer-tani jegyzet*. Néprajzi Múzeum, PTE–BTK Médiatudományi Tanszék.
- Lewis, Oscar 1968 *Sánchez gyermekei*. Európa, Budapest.
- Miller, Robert ed. 2005 *Biographical Research Methods, I–IV*. SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Ross, J. P. 1997 Context, Authenticity, Referentiality, Reflexivity: Back to Basics in Autobiography. In Voronkov, Victor — Zdravomyslova, Elena *Biographical Perspectives on Post-Socialist Societies*. Center for Independent Social Research, St. Petersburg.
- Ross, J. P. 2005 Context, Authenticity, Referentiality, Reflexivity: Back to Basics in Autobiography. In Miller, Robert ed. *Biographical Research Methods, I–IV*. SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 163-172.
- Seale, Clive 2003 Quality in Quantitative Research. In Lincoln, Yvonna S. – Denzin, Norman K. *Turning Points in Qualitative Research. Tying Knots in a Handkerchief*. Altamira Press, Walnut Creek, Lanham, New York, Oxford, 143-168.
- Shopes, Linda 2011 Oral History. In Denzin, Norman K. – Lincoln, Yvonna S. eds. *The SAGE handbook of Qualitative Research*. SAGE, Los Angeles, London, New Delhi Singapore, Washington DC, 451-466.
- Taylor, Charles 1997 Az elismerés politikája. In Feischmidt Margit szerk. *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 124-142.